

YOKSULLUĞUN TARİHSELLİĞİ VE SINIFSALLIĞI

Yoksulluk tarihsel bir meseledir. Bu, bakışımızı ilkçağın (antik çağın) öncesine kadar derinleştirmemizi gerektirir; çünkü yoksulluk, sınıflı toplumlara geçişin bir sonucudur. Bu bağlamda devletli sınıflı toplumların tarih sahnesine çıktığı çağın (kabaca 5 bin yıllık yazılı tarihin) dahi öncesine gider. Bununla birlikte, devletli toplumlarda çok katmanlı hale gelmeye başlayan sınıf yapıları, yoksulluğu hem daha belirginleştirmiş ve görünür kılmış hem de hâkim üretim tarzının meşrulaştırılmış bir toplumsal kategorisine dönüştürmüştür.

Önfeodal (proto-feodal), köleci ve feodal toplumlarda, sınıf çelişkilerinin gizlenmesi gereği duyulmaz; bu çelişkiler hem açıktır hem de -varsa- hukuk normlarına işlenmiştir. Başka deyişle kapitalizm-öncesi toplumlarda sınıfsal aidiyetler henüz kapitalist toplumun perdelemesine maruz bırakılmamıştır. Temel üretici (sömürülen) sınıf ya hukuki bir varlığa sahip değildir (köle) ya da ancak kısmen sahiptir (serf veya reaya tipi bağımlı köylü). Oysa kapitalizm, daha önce ekonomik varlığı ile hukuki varlığı arasında bir uyum olan doğrudan üretici sınıfa onun emeğini özgürleştirici (aslında serbestleştirici) bir hukuki statü tanıyarak bu uyumu bozacaktır.

KAPİTALİZMİN BÜYÜTTÜĞÜ YOKSULLUK

Gerçekte kapitalist üretim ilişkilerinde sömürü oranları, emeğin artan üretkenliğine bağlı olarak, katmerlenmiştir. Ama işçi sınıfı, emeğini istediğine satma ve hukuki haklarını arama özgürlüğü bakımlarından, kâğıt üzerinde daha serbest bir konuma evrilmiş, hukuki bir kişilik kazanmıştır. Sınıflar arasındaki bu hukuki "eşitliğin" uygulamada yaygın olarak geçersiz kılınabildiğini biliyoruz. Öyle de olsa, kapitalist sistemin (ve dini/kültürel kurumların) tüm ideolojik yapılandırma araçları devrede olacak; hem doğrudan üretici emekçilerin kendisi için sınıf olmaları engellenmek istenecek hem de alt tabakalardan üst sınıflara geçişin yollarının hep açık olduğu propagandası canlı tutulacaktır.

Tarımda pazar için üretimin ve bu bağlamda büyük çiftlik örgütlenmelerinin baskısıyla olsun, merkantilist ve manüfaktürel kapitalizmin giderek yayılan çekim etkisiyle olsun, Batı Avrupa'da

tarımdan kitlesel kopuşlar 17 ve 18. yüzyıllardan itibaren kentlerde cisimlenen yoksulluğu iyice görünür kılacaktır. Sanayi devrimiyle birlikte, ucuz işgücünün kaynağını da oluşturan kentsel yoksul kitleler artık yönetilmesi gereken bir sorun haline gelecek ve bu sorun sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda özel yasalarla düzenlenecektir. Emek üretkenliğindeki artış, gelir eşitsizliklerinin büyümesi temelinde, yoksullukta yeni bir sıçramayla birlikte ilerleyecektir. 19. yüzyıl, işçi sınıfının sistemin bu cenderesine karşı örgütlenmesine ve kuramsal/uygulamalı düzlemlerdeki mücadelesine tanıklık edecektir.

18 ve 19. yüzyıllarda kapitalizmin öncü ülkelerinin giderek büyüteceği yerel ve küresel eşitsizlikler, bu arada sömürgeciliği izleyen emperyalizmin sermayeyi daha da merkezileştirici ve yoğunlaştırıcı etkileri, Avrupa'yı Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünya GSH'nın yüzde 50'si gibi rekor (daha sonra hiçbir ekonomik bloğun veya ülkenin egale edemeyeceği) bir düzeye taşıyacaktır. (T. Piketty, **Kapital**, İş Bnk. Yn., 2014, s. 66). Erken sanayileşmiş ülkelerin sanayi ürünleriyle rekabet edemeyen bağımlı ülkelerin küçük sanayilerinin tahrip edilmesiyle (Osmanlı'da 1838 Ticaret Anlaşması'nın nihai etkileri de bu yöndedir) ortaya farklı eşitsizlik ve yoksulluk türleri çıkacaktır.

Sanayileşmenin etkileri tümüyle olumsuz olmayacaktır gerçi; gelişmiş ülkelerde 19 ve 20. yüzyıllarda örgütlenme düzeyi yükselen işçi sınıfı, kavuştuğu yeni güçle bölüşüm payını yükseltmeyi yer yer başarabilecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Rusya'da bir sosyalist devrimin gerçekleşmesi, kurulan sosyalist sistemin İkinci Dünya Savaşı sonrasında genişlemesi, kapitalizmin kendini genişleyerek yeniden üretme eğilimini olduğu kadar sömürü oranlarını arttırma eğilimlerini de (en azından 1945-1980 aralığında) frenleyecektir. Piketty (2014, 65), 18. yüzyılda açılmaya başlayan kıtalar arasında küresel eşitsizliğin 20. yüzyılda da 1990'a kadar süreceğini, daha sonra Çin başta olmak üzere Asya ülkelerinden gelen hızlı kalkınma hamleleriyle makasın kapanmaya başlayacağını vurgulamaktadır.

NEOLİBERALİZMİN ETKİLERİ

Sermaye sınıfının sınırsız tahakkümünü sağlayan bir düzenleme rejimi olarak neoliberalizmin 1980 sonrasında anglosakson ülkelerinden başlayarak yayılması, geniş emekçi kitleler açısından yeni bir yoksullaştırma programına denk düşecektir. Özellikle de bu kapana dış dayatmalarla erkenden sıkışan Türkiye gibi henüz sanayileşmesini tamamlayamamış bir çevre ülkesinde, bu program 1980'ler ve 2000'lerde olmak üzere iki kez uygulanarak tahribatın boyutunu büyütecektir. 1970'lerde Cumhuriyet tarihinin görece en düzgün gelir dağılımına sahip olan toplumundan 1980'lerde en kötü dağılımına doğru bir tersine evrim geçirmek, uluslararası finans kuruluşlarına eşlik eden askeri darbe olmaksızın mümkün olamazdı kuşkusuz. Uluslararası finans kuruluşlarının dayattığı istikrar ve yapısal uyum programlarının gelir

dağılımını emekçiler aleyhine bozucu ve yoksullaştırıcı etkilerine 1980-2020 arasındaki 40 yıllık dönemde maruz kalan pek çok ülkede yüksek sosyal maliyetler oluşacaktır.

Dünya Bankası'nın, yoksulluğun ortaya çıkış nedenlerini hiç tartışmadan giriştiği sözde yoksulluğu önleyici programlar, kendi yolaçtığı yoksullukların kısmen telafisine bile melhem olmadan sorumluluğu üzerinden atmaya yönelik hedef saptırmaları olacaktır. Dünya Bankası uzmanlarına ve projelerde çalışan yerel araştırmacılara/akademisyenlere dolgun ücretler ödemek dışında kayda değer etkileri olduğu görülmeyecektir. Aslında bir günah çıkarma biçimine dahi dönüşmeyecektir: Uluslararası kurumları yoksulluğa bakışının geldiği son nokta, "genel olarak toplumu ve özelde devleti yoksulluğun sorumluluğundan kurtarmak ve yoksulluğun sebeplerini yoksulun kendisine bağlamak" olacaktır. Çözüm de yoksulun kendisinden ve STK'lardan beklenecektir. (Bkz. F. Şenses, 2013, "Neoliberal Küreselleşme Çağında Yoksulluk Araştırmalarındaki Kayıp Bağlantılar", *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, İletişim Yn., s. 687-90).

1980 sonrasında artan eşitsizlikler sadece çevre ülkeleriyle sınırla kalmayacak, gelişmiş ülkeler bünyesinde de aynı hızla yayılacaktır. Ama eşitsizliğin asıl boyutları tüm ülkeler birlikte kapsandığında ortaya çıkacaktır. 1987-2013 dönemini ele alan Piketty (2014, 469-471), "1980'lerden bu yana dünya genelinde servet, gelirden daha hızlı artmıştır ve en büyük servetler ortalama servetlerden daha hızlı büyümüştür" biçiminde bir açıklama getirmektedir: "En üst %1'lik kesimin aldığı pay %50, en üst onda birlik kesimin aldığı pay ise %80-90 arasındadır. Dünya nüfusunun en yoksul %50'lik kesiminin küresel servet dağılımından aldığı pay ise %5'in altındadır". Bu gelişmenin niçinleri konusunda Piketty ile aynı düşüncede olmayabiliriz, ama sonuçları çarpıcı bir biçimde sergilemesine de itirazımız olmaz.

Yoksulluk **tarihsel düzlemde** görelidir. Örneğin, bugünün asgari ücretli işçisi, dünün kölesine veya bağımlı köylüsüne, hatta erken sanayi dönemi işçisine kıyasla daha üst bir geçim/tüketim düzeyine sahiptir kuşkusuz. Ama daha çarpıcı ve hissedilir olanı, yoksulluğun aynı çağda **mekansal düzlemde**

görelidir. Bugünün azgelişmiş ülkesinin asgari ücretlisi, kendi ülkesinin yoksulları arasında yer bile almayabilir ama gelişmiş ülkenin asgari ücretlisine kıyasla görece yoksul konumdadır. Gelişmiş kapitalist toplumlarda sermaye birikim düzeyleri (iç ve dış sömürünün ortak etkisiyle) yükseldikçe, sistemin ve onun devletinin ücretli kesimlere sunabilecekleri de artabilmiştir; ama bu, o toplumların kendi içlerinde gelir ve servet eşitsizliklerinin büyümediği anlamına gelmez. Kaldı ki aynı ülke içinde bile kentsel (varoşlar), bölgesel, sektörel (tarım) eşitsizliklerin varlığı (bunlara etnik ve cinsiyet eşitsizlikleri de eklenir) yoksulluğu ve onun algılanış biçimlerini farklılaştırmaktadır. Fakat azgelişmiş ülkelerde gözlemlenen yoksulluklar öylesine göze batıcıdır ki, yoksulluk adeta onlara özgü bir sorunmuş gibi yanlış algılara da yol

açabilmektedir.

TÜRKİYE'DE MUTLAK ve GÖRELİ YOKSULLUK

Mutlak yoksulluk kavramını "belirli bir gelir veya tüketim düzeyinin altında kalmak" üzerinden tanımlamak (ve ölçülebilir kılmak) nispeten kolaydır. Tüketimi de temel gıdalarla sınırlandırarak "mutlak yoksulluk" eşiği tanımlanmaktadır. (Aslında, barınma ve enerji giderlerini kapsamadan bu hesabın yapılabilmesi bize göre hayli tartışmalıdır. Temel gıdaya ulaşabilecek kadar geliri olan bir evsizi mutlak yoksul saymayacak mıyız?). Neyse kılı kırk yarmayalım; Türkiye'de kabul gören ve çeşitli sendikalarca hesaplanan "dört kişilik bir ailenin aylık mutfak harcaması" tanımını esas alırsak, bir ailenin aylık asgari gıda harcaması 2020 sonu itibariyle 2.500 TL'yi aşmış durumdadır ki aynı yılın net asgari ücretinin üzerindedir. Kaldı ki, Türkiye'de ücretlilerin yüzde 17'si (3,3 milyon işçi) asgari ücret düzeyinin altında çalışmaktadır.

Görelî yoksulluk kavramını nesnel ölçütlere bağlamak daha zordur. Toplumun ortalama gelir/tüketim düzeyinin altında kalan her sosyal katman bir bakıma görece yoksuldur. Türkiye'de dört kişilik bir ailenin gıda harcamalarına asgari barınma, enerji, sağlık, eğitim, ulaşım, iletişim gibi giderlerin eklenmesiyle hesaplanmaktadır. Sendikaların hesaplamalarında 4 kişilik bir ailenin görelî yoksulluk sınırı bugün 8 bin TL civarındadır. 2020 Türkiye'sinde bu gelir düzeyinin altında kalan aileler, iyimser tahminle, toplamın üçte ikisini oluşturacaktır. Ancak, mevcut mutlak yoksulluk denizinde bunların da belki yarısı kendilerini öznel olarak yoksul saymıyor olabileceklerdir. Prof. Fikret Şenses'in (*Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yn., 2001, s.91) tanımı bu bakımdan daha isabetli olabilir: "Görelî yoksullar, temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen ancak kişisel kaynaklarının yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve topluma sosyal açıdan katılmaları engellenmiş olanları kapsar".

AKP açısından yoksulluk, iktidarının sürdürülmesi açısından bir politik dayanak noktasıdır. Muhtaçlık kültürünün aşılması ve sosyal yardımların sosyal haktan ziyade bir siyasi iane düzeneği olarak takdimi, sonuçta sosyal devletin değil iktidardaki siyasi partinin koruyucu unsur olarak algılanmasını temin eder. Üstelik bu tercih, iktidara, yoksulluğu daha düşük maliyetlerle yönetme imkânını sağlar. Nitekim AKP Türkiye'si, sosyal yardımların veya tüm sosyal programların GSYH'ya oranları bakımından OECD ortalamasının çok altında kalmasına rağmen, kitleler gözünde farklı bir yerde olabilmektedir.

AKP döneminde sendikalaşmanın, grev hakkının ve her türlü hak arama mücadelesinin önünün kesilmesi, bu arada iktidara iştirilmiş bir işçi ve memur sendikacılığının oluşturulması, ayrıca sığınmacı kitlelerin de baskısıyla asgari ücretin altında çalışmaya razı olan milyonlarca kitle yaratılması bağlamında, gelir dağılımındaki bozulmalara zayıf itirazlar yöneltilebilmektedir. Bu yıl pandemiyle katmerlenen gelir aşınmaları ve işsizlik sorunları, daha önce orta gelir düzeyinde sayılanların bir bölümünü dahi mutlak yoksulluk girdabına çekebilmektedir.

Yoksullukla birlikte artan bir başka şey de milyoner/milyarder sayısındaki artışlardır. 2018 sonrasında tekrarlanıp duran döviz krizleri ve dolarlaşmanın hızı nedeniyle TL cinsinden milyoner sayısı da aynı hızla artmaktadır. BDDK verilerine göre, daha bu yılın başında 225 bin olan milyoner sayısı 10 ayda 97 bin kişi artarak 322 bine ulaşabilmiştir!

SONUÇ: ÇÖZÜM NEREDE?

Bu zıt yönlü gelişmelerin ilk akla getirdiği, gelir dağılımındaki bozulmaları düzeltmek ve yoksullaşmayı durdurmak bakımından düzeltici maliye politikalarıdır. Bu bağlamda, aile sigortasını başlatmanın yanı sıra bir temel gelir uygulamasına (hiç olmazsa tedricen) geçmenin olanakları tartışılmaktadır. Geçici gelir destekleri için olsun, kalıcı bir temel/asgari gelir desteği için olsun, bir kerelik veya sürekli bir servet vergisinin sisteme sokulması da, bu tartışmalara eklenmektedir.

Bu tartışmanın yararsız ve zamansız olduğunu düşünmüyoruz. Tam tersine, siyasi bir mücadele aracı olarak gündemde tutulması gerektiğine inanıyoruz. Ancak şu uyarıları da yaparak: 20. yüzyıl boyunca gelişmiş kapitalist ülkelerde, Türkiye'den çok daha etkin bir biçimde, dik artan oranlı gelir vergileri (ve servet vergileri) üzerinden ikincil gelir bölüşümüne "düzeltici" müdahaleler (1980'lerdeki kırılmaya kadar) yapılagelmıştır. Bunların etkilerininse ihmal edilebilir düzeyde olduğunu ve tarihsel deneyimin gösterdiği üzere kolaylıkla tersine döndürülebildiğini belirtmek zorundayız.

Öte yandan neoliberal düzenleme rejimi, yukarıda anılan yoksullukla mücadele yaklaşımlarını da pekâlâ içselleştirebilir. Nitekim birçok gelişmiş kapitalist ülkede şimdiden gelir destekleri, temel gelir uygulamaları, servet vergisi tartışmaları neoliberal mantığa uygun bir kalıba dökülmeye başlanmıştır. Daha ileri gidebilmek için neoliberalizmin aşılması gerekir ama bunun kolay mesele olmadığı açıktır. Kaldı ki, aşılabilsede dahi bunun yeterli olabileceği kuşkuludur. Çünkü yoksullukla mücadele, hem emek eksenli bir kalkınma programıyla hem de servetlerin/mülkiyetin yeniden dağıtımıyla ilgili bir meseledir ve bunun kapitalist sistem içinde

kalarak sonuçlandırılması pek mümkün gözükmemektedir.

www.birgun.net/haber/yoksullugun-tarihselligi-ve-sinifsalligi-327293